

Powieść o Polakach - *Potop* Henryka Sienkiewicza

(...) Ekscelencjo! jestli na świecie drugi kraj, gdzie by tyle nieładu i swawoli dopatrzeć można?... Co tu za rząd? – Król nie rządzi, bo mu nie dają... Sejmy nie rządzą, bo je rwą... Nie masz wojska, bo podatków płacić nie chcą; nie masz posłuchu, bo posłuch wolności się przeciwi; nie masz sprawiedliwości, bo wyroków nie ma komu egzekwować i każdy możniejszy je depce; nie masz w tym narodzie wierności, bo oto wszyscy pana swego opuścili; nie masz miłości do ojczyzny, bo ją Szwedowi oddali za obietnicę, że im po staremu w dawnej swawoli żyć nie przeszkodzi... Gdzie by indziej mogło się coś podobnego przytrafić? (...)

- taki słowami charakteryzuje Polaków WeyhardWrzeszczowicz, człowiek odpowiedzialny za zaopatrzenie dla szwedzkich wojsk oraz pomysłodawca oblężenia Częstochowy.

Można – i należy – tę opinię skonfrontować z wypowiedzią królowej:

(...) gdy rozejrzę się po świecie, próżno pytam, gdzie jest taki drugi naród, w którym by chwala Boga starożytnej szczerości trybem trwała i pomnażała się coraz bardziej... Próżno patrzę, gdzie drugi naród, (...) gdzie państwo, w którym by o tak piekielnych bluźnierstwach, subtelnym zbrodniach i nigdy nie przejednanym zawziętościach, jakich pełne są obce kroniki, nikt nie słyszał... Niechże mi pokażą ludzkie, w dziejach świata biegłe, inne królestwo, gdzie by wszyscy królowie własną spokojną śmiercią umierali. Nie masz tu nożów i trucizn, nie masz protektorów, jako u Angielczyków... Prawda, mój panie, zawinił ten naród ciężko, zgrzeszył przez swawolę i lekkość... Ale któryż to jest naród nigdy nie błędzący i gdzie jest taki, który by tak prędko winę swą uznał, pokutę i poprawę rozpoczął? Oto już się obejrżeli, już przychodzą, bijąc się w piersi, do twego majestatu... już krew przelać, życie oddać, fortuny poświęcić dla ciebie gotowi (...).

Jaki więc obraz Polaków otrzymujemy w „Potopie” Henryka Sienkiewicza? Czy jest to naród zdegenerowany, nieuchronnie zmierzający ku upadkowi? A może w postawach Polaków da się odkryć pewne pozytywy, które zakwestionowałyby opinię Wrzeszczowicza?

W drugiej części „Trylogii” zawarty został **rozbudowany obraz społeczeństwa zamieszkującego XVII-wieczną Rzeczpospolitą**. Autor starał się przedstawić rodaków w sposób jak najbardziej obiektywny, uwzględnił więc także ich liczne wady i przywary.

Droga ku zgubie

Gdy w 1655 r. na polskich ziemiach pojawili się Szwedowie, do pierwszego starcia miało dojść pod Ujściem, gdzie obozowali obrońcy Rzeczpospolitej. Miało dojść, gdyż wystrzelono zaledwie kilka pocisków. Wystarczyło to, aby **szlachta oddała się pod opiekę Karolowi X Gustawowi**. Później swoje usługi ofiarowali mu Radziwiłłowie – najpotężniejszy ród na Litwie.

Brak wewnętrznej jedności miał różne przyczyny. Jedni dostrzegali bezsens walki, inni w imię zachowania szlacheckiej wolności gotowi byli oddać Polskę Skandynawom (król gwarantował utrzymanie obowiązujących praw), kolejni **mieli nadzieję powiększyć majątek** w czasie wojennego zamętu, toteż dołączyli do Szwedów, pacyfikując kolejne akty oporu. Z kolei najpotężniejsi widzieli **szansę na umocnienie swojej pozycji**, a nawet na zdobycie korony (Radziwiłłowie). Pewne jest to, że wewnętrzny rozłam przysporzył Rzeczpospolitej wielu cierpień, na całe lata zamieniając ją w dymiące pole bitwy.

Słowa Wrzeszczowicza znajdują potwierdzenie w polskiej polityce wewnętrznej tamtego okresu. **Zdanie króla niewiele znaczyło dla najzamożniejszych magnatów, gdyż ci dysponowali siłą niemal równą władcy.** Również **prawo** w ówczesnym czasie nie cieszyło się respektem, ponieważ mając nawet niewielki oddział (np. Kmicic i jego kompania), można było z powodzeniem je omijać i wprowadzać rządy miecza, nie ponosząc żadnych konsekwencji. **Działania sejmów były nieskuteczne**, dlatego że szlachta wołała o wiele bardziej zajmować się własnymi interesami, niż radzić w sprawie Rzeczypospolitej.

„Potop” uwydatnia także inne wady Polaków. Wielokrotnie przyczyną nieszczęść i problemów było bezmyślne **nadużywanie alkoholu przez szlachtę.** Sapieha z powodu zamięłowania do uczt odwlekał działania wojenne, z kolei kompania Kmicica strzelała do portretów, co doprowadziło do konfliktu z Butrymami. Przeciwnika często znajdowano w rodaku, nawet nie mając ku temu szczególnych powodów. **Do zatargów dochodziło często przez błahostki**, które przedstawiciele szlachty postrzegali niekiedy jako olbrzymie, godne pomszczenia, ujmy. **Megalomania** przejawiała się nie tylko na gruncie prywatnym. Nierzadko stereotypowe przekonanie o potędze Rzeczypospolitej i braku konieczności wprowadzania reform paraliżowało funkcjonowanie całego kraju.

Nieszczęścia przynosiło również **ślepe zapatrzenie w tradycję** – trzeba jednak zaznaczyć, że interpretowano ją często w taki sposób, by jak największą korzyść miała z tego szlachta. **Kolejne przywileje szlacheckie były świętością**, której nie należało profanować. Często właściciele ziemscy ignorowali prawdziwe potrzeby swojego kraju, gdyż do majątków wzywała ich właśnie „tradycja” (np. szlachta wolno zbierająca się pod Ujściem z powodu konieczności przewodzenia zniwom).

Droga ku silnej Rzeczypospolitej

W czasie ataku Szwedów **wielu było zdrajców, ale mnóstwo osób nie porzuciło ukochanej ojczyzny**, próbując organizować się w większe oddziały i dążyć do odparcia wroga. Gotowi byli oni poświęcać swoje prywatne dobra (Sapieha) oraz ryzykować własnym życiem (Kmicic, Wołodyjowski). Dla znacznej części społeczeństwa Polska i jej wolność pozostały najważniejszą wartością, w imię której gotowi byli zginąć.

Niewątpliwie pozytywną cechą narodu była także **gorliwa wiara w Boga oraz chęć obrony chrześcijaństwa** (przede wszystkim katolicyzmu). **Konsolidowały one społeczeństwo i zrzeszały wokół wspólnego celu.** Postaci ukazane w „Potopie” nie łamią przyrzeczeń złożonych na jakikolwiek symbol religijny (przysięga Kmicica przed Radziwiłłem została złamana dopiero wówczas, gdy bohater w pełni uświadomił sobie, że związał się ze zdrajcą). W czasie obrony Jasnej Góry wszyscy starali się działać ze zdwojoną siłą, byle tylko utrzymać Szwedów z dala od świętego miejsca.

Chociaż żądza władzy dotykała najzamożniejszych magnatów, większość szlachty wolna była od tego rodzaju pragnień, **należycie honorując króla i respektując jego wolę.** Szlachta nie przeciwstawiała się również woli swoich zwierzchników, wykonując rozkazy bez wahania (Wołodyjowski nie rzucił się z odsieczą Kmicicowi, gdyż zabronił tego dowódca Gosiewski).

Warto odnieść się także do słów królowej, która dostrzegła w Polakach **chęć poprawy i odpokutowania dawnych win – głównie lekkomyślności.** To właśnie w niej wdziała ona przyczynę trudnej sytuacji narodu, nie zaś w złym postępowaniu wynikającym z zepsucia.

Podsumowanie. Prawdy uniwersalne czy stereotypy?

Polacy w „Potopie” jawią się jako **naród, w którym brak jedności, a postępowanie poszczególnych ludzi podyktowane jest głównie ich prywatnym interesem**. Sienkiewicz przedstawia jednak również takich bohaterów, którzy swoją postawą nie przynoszą ujmy Rzeczypospolitej, a wręcz rozślawiają jej imię, nawet pośród wrogów. Nie zmienia to faktu, że trudno, aby kraj zamieszkały przez ludzi okazujących rozsądek głównie w obliczu zagrożenia, funkcjonował bez zarzutu. Nie ma wątpliwości, iż **winę za trudną sytuację kraju ponoszą sami Polacy**, spośród których jedni pragną jej poprawy, a inni mają głowy zaprzątnięte innymi sprawami.

Co więc na temat Polaków przekazuje „Potop”: prawdy uniwersalne czy stereotypy? Sienkiewicz w wielu miejscach krytycznie odnosi się do narodu polskiego, a diagnozy stawiane przez autora często znajdują potwierdzenie. **Trudno jednak mówić w kontekście tej powieści o prawdach ponadczasowych**. W istocie, zawiera ona wiele wartościowych twierdzeń na temat Polaków, które aktualne są i dzisiaj (np. brak jedności, wzajemna niechęć, zamiłowanie do zabawy), lecz traktowanie ich jako pewników mogłoby być dla wielu krzywdzące. Jeśli zaś mowa o stereotypach, to **ukazanie przez autora zróżnicowanych postaw obywateli, potwierdza, iż nie powinno się formułować odgórnie sądów, odnoszących się do całości, ponieważ zawsze będzie w nie wpisany błąd** – przecież w „Potopie” obok zdrajców pojawiali się wierni obrońcy ojczyzny, a obok ludzi zepsutych i ogarniętych żądzą władzy stali także szlachetni i gotowi do wyrzeczeń patrioci.

Henryk Sienkiewicz *Potop*

GRUPA I

1. Wyjaśnij jednym zdaniem, kim byli:

a) Soroka,

---

b) Kuklinowski.

---

2. Zidentyfikuj opisaną postać oraz wyjaśnij, jak wpłynęła ona na życie Kmicica:

a) *Było coś tak wielkiego w tej postaci, że [...] wydawało się, iż nie tylko owa komnata, ale i cały zamek dla niej za ciasny. [...] pan tak potężny i dumny, że mu było w całej niezmiernej fortunie, we wszystkich godnościach, ba! nawet na Żmudzi i Litwie za ciasno.*

---

b) *Był to człowiek w dojrzałym wieku, który już ku wieczorowi się zbliżał. Twarz miał niezmiernie pogodną. Czarna gęsta broda okalała mu oblicze, a oczy miał niebieskie, spokojne i patrzące przenikliwie. W swoim białym habicie wyglądał po prostu jak święty.*

---

3. W jakich okolicznościach:

a) Kmicic uratował życie królowi,

---

b) Zagłoba wyprowadził w pole Rocha Kowalskiego,

---

c) Wołodyjowski oświadczył się Oleńce.

---

4. Który z fragmentów nie opisuje Oleńki? Uzasadnij swoją odpowiedź oraz zidentyfikuj drugą bohaterkę.

a) *Oczy jej miały barwę chabru, czarna brew nad nimi odbijała od białego czoła jak heban, a płowy włos lśnił się jakby korona na głowie królowej.*

b) *Zachwycali się nią wielce młodzi oficerowie i żołnierze, a ona strzygła oczami na wszystkie strony, rozpuszczała w pochodzie warkocze po to, by je po trzy razy zaplatać nad brzegami jasnych strumieni [...].*

---

5. Co uratowało Kmicica przed rozstrzelaniem za zdradę?

---

6. W jaki sposób udało się Kmicicowi porwać księcia Bogustawa?

---

7. Kto i w jakiej sytuacji zwraca się do Kmicica:

a) *Krew na waćpana rękę jako na Kainowym! [...] Precz, na wieki!...*

---

b) *[...] tyś, widzisz, zdrajcę ojczyzny wypuścił, który ciężkie paroksyzmy na Rzeczpospolitą w przyszłości spro-
wadzić może... [...] Zasłużyłeś się dzisiaj okrutnie, aleś w końcu dobro publiczne dla prywaty poświęcił.*

---

8. Uporządkuj w kolejności chronologicznej wydarzenia z biografii Kmicica:

- a) pojedynek z Wołodyjowskim,
- b) objęcie dowództwa nad oddziałem Tatarów,
- c) spotkanie Kiemliczów.